

СКЛАДНИКИ ПРАВА БАНКРУТСТВА (НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ)

COMPONENTS OF BANKRUPTCY (INSOLVENCY) LAW

Поляков Б.М., д.ю.н., проф.,
провідний науковий співробітник*Науково-дослідний інститут приватного права
і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
orcid.org/0009-0006-7243-4344*

У своєму історичному розвитку в незалежній Україні конкурсний процес виріс із правового інституту до комплексної галузі права під назвою «Право банкрутства (неплатоспроможності)». Однак процес формування цієї галузі права досі не завершився. У цьому аспекті важливим залишається те, які норми інших галузей права та в якому обсязі повинні складати структуру права банкрутства (неплатоспроможності).

Метою статті є аналіз і характеристика структурних компонентів права банкрутства (неплатоспроможності), визначення особливостей у регулюванні відносин банкрутства нормами суміжних галузей права.

У статті наголошується про наявність суміжних відносин, які є складниками предмета правового регулювання та направлені на функціонування процедури банкрутства.

Обґрунтовується, що конкурсний процес – це не частина господарського процесу з певними особливостями. Конкурсний процес – це самостійний судовий процес, який має свої форму та характер із властивими для нього рисами.

Аргументується необхідність розміщення процедурних норм у Кодексі України з процедур банкрутства у вигляді окремої книги, у якій знайдуть місце загальні процесуальні норми, що поширюватимуться на всі види проваджень, у тому числі на відокремлене позовне, а також спеціальні, сфера дії котрих охоплюватиме виключно процедури банкрутства.

У статті аргументується поділ норм, які регулюють трудові відносини у процедурі банкрутства, на дві основні групи. Перша група норм стосується гарантій прав працівників у процедурі банкрутства, друга – має превентивний характер і направлена на протидію зловживанню правами посадовими особами боржника.

Доводиться, що адміністративні відносини, які виникають у діяльності арбітражного керуючого, тісно переплітаються із процесуальними, інколи створюючи єдиний сплав. Водночас хоч на адміністративні відносини і впливають процесуальні норми, все-таки вони зберігають самостійний характер.

Наголошується, що конкурсний процес із самого початку свого історичного розвитку формувалася як комплексний, включаючи норми різних галузей права, у тому числі адміністративні та кримінальні. На відміну від цього конкурсний процес в Україні був розрахований на господарські суди та, відповідно, регулювався нормами господарського (арбітражного) процесу, унаслідок чого підприємствам стало економічно привабливо роками перебувати у процедурі банкрутства та не оплачувати борги кредиторам. Посадові особи боржника-підприємства не несли жодної кримінальної відповідальності за свої дії, що призводило до збитків у кредиторів.

Підтримується позиція законодавця щодо розміщення норм про цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення законодавства про банкрутство в Кодексі України з процедур банкрутства. Пропонується в майбутньому створити в цьому Кодексі окремий розділ, присвячений відповідальності у сфері банкрутства (неплатоспроможності), у якому, крім санкцій, передбачити певні правові механізми й інструменти протидії створенню боржником умов неможливості проведення процедури банкрутства.

Ключові слова: боржник, відносини, відповідальність, галузь, кредитор, норма, процес, процедура.

In the course of its historical development in independent Ukraine, the competitive process has evolved from a legal institute into a comprehensive branch of law known as "Bankruptcy (Insolvency) Law." However, the formation of this legal branch is still ongoing. A crucial aspect of this development remains determining which norms from other legal branches should be integrated into the structure of Bankruptcy Law and to what extent.

The purpose of this article is to analyze and characterize the structural components of bankruptcy (insolvency) law and to identify the specific features of regulating bankruptcy relations through the norms of related legal branches.

The article emphasizes the existence of related relations that form part of the subject of legal regulation and are aimed at ensuring the functioning of bankruptcy procedures. It is substantiated that the competitive process is not merely a part of commercial procedure with certain peculiarities. Instead, the competitive process is an independent judicial process with its own form, nature, and inherent characteristics.

The author argues for the necessity of organizing procedural norms within the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures into a separate book. This book should include general procedural norms applicable to all types of proceedings, including adversary proceedings, as well as special norms whose scope is limited exclusively to bankruptcy procedures.

The article justifies the division of bankruptcy labor relations in bankruptcy proceedings into two main groups. The first group concerns the guarantees of employees' rights during bankruptcy. The second group is preventive in nature and aimed at counteracting the abuse of rights by the debtor's officials.

It is demonstrated that administrative relations arising in the activities of an insolvency officer (arbitration manager) are closely intertwined with procedural ones, sometimes forming a unified blend. At the same time, administrative relations, although influenced by procedural norms, maintain their independent character.

The article highlights that from the very beginning of its historical development, the competitive process was formed as a complex system, incorporating norms from various legal branches, including administrative and criminal law. In contrast, the competitive process in Ukraine was originally designed for commercial courts and was regulated by the norms of commercial (arbitration) procedure. Consequently, it became economically attractive for enterprises to remain in bankruptcy procedures for years without paying debts to creditors. The debtor's officials bore no criminal liability for their actions, leading to significant losses for creditors.

The author supports the legislator's position on placing norms regarding civil, administrative, and criminal liability for violations of bankruptcy legislation within the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures. It is proposed to create a separate section in this Code dedicated to liability in the field of bankruptcy (insolvency). In addition to sanctions, this section should provide specific legal mechanisms and tools to counteract the creation of conditions by the debtor that make bankruptcy procedures impossible.

Key words: debtor, relations, liability, branch of law, creditor, norm, process, procedure.

Постановка проблеми. Конкурсний процес відіграє одну з ключових ролей у розвитку економічних відносин у країні. Особливо це відчутно в період дії воєнного стану. Тому не випадково законодавець нині не залишає поза увагою конкурсний процес, про що свідчать законодавчі зміни до Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КзПБ) [1].

У своєму історичному розвитку в незалежній Україні конкурсний процес виріс із правового інституту до комплексної галузі права під назвою «Право банкрутства (неплатоспроможності)» [2].

Однак процес формування зазначеної галузі права ще не завершився. У цьому аспекті важливим залишається те, які норми інших галузей права та в якому обсязі мають складати структуру права банкрутства (неплатоспроможності). Як вони взаємодіятимуть? Від цього буде залежати ефективність роботи самої правової конструкції з вирішення покладених на неї основних задач.

Проблематика банкрутства та неплатоспроможності останнім часом стала привабливою для значної кількості науковців, серед яких потрібно виділити А. Бутирського, І. Бутирську, К. Возняковську, Л. Грабован, П. Пригузу, В. Радзивілюк, Т. Швидку та інших.

Водночас дослідження теоретичних основ конкурсного процесу, особливо у світлі останніх суттєвих змін до законодавства про банкрутство, на жаль, не здійснювались. Все це свідчить про необхідність проведення подальших наукових досліджень у зазначеній сфері.

Метою статті є аналіз та характеристика структурних компонентів права банкрутства (неплатоспроможності), визначення особливостей у регулюванні відносин банкрутства нормами суміжних галузей права.

Виклад основного матеріалу. Відносини банкрутства виникають із моменту відкриття справи про банкрутство.

Такі відносини безпосередньо стосуються вирішення основної задачі у процедурі банкрутства – погашення заявлених грошових вимог кредиторів за рахунок майна боржника.

Проте деякі відносини направлені на їх виникнення або мають на меті їх попередження. Вони називаються тісно пов'язаними з відносинами банкрутства та входять до предмета правового регулювання права банкрутства (неплатоспроможності).

Насамперед це відносини, які попереджають виникнення відносин банкрутства, – профілактичні (превентивна та фінансова реструктуризація).

Низка відносин мають організаційний, або допоміжний щодо відносин банкрутства характер. Вони стосуються діяльності державного органу з питань банкрутства, арбітражних керуючих та їхніх органів самоврядування. Завдяки допоміжним відносинам реалізується процедура банкрутства.

Інша група відносин, яка регулюється нормами цивільного, трудового, фінансового, адміністративного, кримінального, господарсько-процесуального права, прямо чи опосередковано стикається з відносинами, які регулюються правом банкрутства, що призводить до інтерференції відносин. Такі відносини мають характер суміжних. Зокрема, для визначення грошових зобов'язань застосовуються відповідні норми цивільного, трудового та фінансового права.

Разом із тим є певні суміжні відносини, які є складниками предмета правового регулювання та направлені на функціонування процедури банкрутства, – це господарсько-процесуальні, трудові, адміністративні та кримінальні відносини.

Розглянемо їх більш детально.

Господарсько-процесуальні відносини. У процедурі банкрутства має місце сплав матеріальних і процесуальних відносин. Їх неможливо чітко розділити, вказавши, що

це матеріальні, а ось це – процесуальні. Зазначене обумовлено особливістю самої процедури, яка направлена на максимально можливе задоволення вимог кредиторів, заявлених у справі про банкрутство. Норми, які регулюють такі відносини, хоча зовні й мають процесуальну форму, однак за її складом є матеріальними. Для прикладу, звернення кредиторів із грошовими вимогами до боржника. Зовні це процесуальний порядок звернення, однак наслідок на таке звернення вже матеріальний. У силу ч. 4 ст. 90 КзПБ вимоги конкурсних кредиторів, які не звернулися до суду, після завершення справи про банкрутство вважаються погашеними.

У цьому аспекті норми КзПБ, які регулюють процесуальні відносини у процедурі банкрутства, можна назвати банкрутно-процесуальними. Такі норми мають подвійну складову: процесуальну й матеріальну.

Із банкрутно-процесуальними нормами у процедурі банкрутства застосовуються також господарсько-процесуальні.

Як зазначено в абз. 2 ч. 1 ст. 2 КзПБ, застосування положень Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) здійснюється з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом.

Вказана особливість полягає в тому, що господарсько-процесуальні норми необхідно застосовувати настільки, наскільки це можливо у процедурі банкрутства. До такого застосування потрібно ставитися дуже обережно, оскільки **не можна в повному обсязі відносини однієї правової природи регулювати законодавством іншої правової природи** [3, с. 109–110].

Остання кодифікація господарсько-процесуального законодавства, яка мала місце в 2017 році, на жаль, пішла шляхом втручання у процедуру банкрутства, ототожнюючи її з позовним провадженням: загальним чи спрощеним.

Водночас у процедурі банкрутства зовсім інші основні процесуальні фігури. Тут немає позивачів, відповідачів, третіх осіб. Вони мають місце лише у відокремленому провадженні як складнику процедури банкрутства.

У конкурсному процесі учасниками справи є кредитори, боржник, арбітражний керуючий тощо. Причому самих кредиторів налічується декілька видів: забезпечені, конкурсні, заінтересовані, привілейовані тощо. Їхній правовий статус є різним. Тому тут не можна механічно застосовувати положення ГПК України щодо прав позивача.

На цю особливість вказують А. Бутирський та І. Бутирська: «...Процедура банкрутства є особливим видом провадження, що має власну специфіку, яка проявляється як у складі учасників такої справи, так і в характері їх процесуальних прав та обов'язків, обумовлених природою правовідносин, пов'язаних із неплатоспроможністю. Ця процедура відрізняється від загального позовного провадження застосуванням спеціальних механізмів захисту прав учасників, специфікою процедурних етапів, складу сторін та інших процесуальних особливостей» [4, с. 360].

Що стосується арбітражного керуючого, то він за своєю суттю є помічником судді, який допомагає судді вирішувати головні завдання процедури банкрутства щодо встановлення активу та пасиву боржника, нагляду й контролю за його майном, а надалі – реалізує активи боржника та здійснює погашення вимог кредиторів. Взаємовідносини між суддею та арбітражним керуючим не повинні здійснюватися через призму судових засідань. Інколи бувають ситуації, коли приймати рішення щодо збереження майна боржника потрібно за лічені хвилини. Ці обставини не можуть бути врегульовані позовним провадженням, а залишаються у сфері дії конкурсного процесу.

Те ж саме стосується ролі судді у процедурі банкрутства.

Як слушно зазначає В. Дутка, «... у провадженні у справі про банкрутство господарський суд не просто є стороннім спостерігачем, який дотримуючись засади змагальності приймає рішення у справі на основі тих дока-

зів, які подані сторонами. Тут господарський суд часто стає сам активним учасником процесу, перевіряючи звіти арбітражного керуючого, реагуючи на порушення з боку учасників справи, вживаючи з власної ініціативи заходи до забезпечення вимог кредиторів тощо» [5, с. 177].

Конкурсний процес – це незліченна кількість процесів. Нерідко кількість ухвалених суддею судових актів за все провадження у справі про банкрутство обривається тисячами. При цьому близько двохсот видів процесуальних документів підлягають оскарженню. Якщо слідувати буквальному тлумаченню ч. 1 ст. 36 ГПК України, то після кожного скасування судового акта потрібно замінювати суддю. Чи вистачить усіх суддів України, щоб закінчити розгляд лише однієї справи про банкрутство? Навряд.

Зрештою, інвестор, перед тим як ризикнути та вкласти свої кошти у справу про банкрутство, повинен бути впевнений у своєму рішенні. Для цього він має можливість спілкуватися із приводу реальної картини справи не лише з арбітражним керуючим, з комітетом кредиторів, а також із суддею.

Така ситуація взагалі не узгоджується з позовним провадженням та може свідчити про недобросовісну поведінку судді. Але так повинно бути, оскільки суддя у справі про банкрутство є секвестром, контролює діяльність арбітражного керуючого, кредиторів і боржника. Невраховання правової природи конкурсного процесу відіграє негативну роль у його правовому регулюванні нормами господарського процесу. Конкурсний процес – це не частина господарського процесу, нехай навіть із певними особливостями. Конкурсний процес – це самостійний судовий процес, який має свої форму та характер із властивими для нього рисами. Те, що в Україні він історично склався під «дахом» господарського процесу, не робить його автоматично частиною цього процесу.

Зазначене свідчить про необхідність самостійного процедурного правового регулювання конкурсного процесу за допомогою винятково норм КзПБ.

Ця ідея не нова, вона простежувалася в минулих, можна сказати історичних, наукових дослідженнях [3, с. 119].

З огляду на наведене вбачається доцільним розмістити процедурні норми в КзПБ у вигляді окремої книги, у якій передбачити загальні процесуальні норми, що поширюватимуться на всі види проваджень, у тому числі на відокремлене позовне, а також спеціальні, сфера дії котрих охоплюватиме лише процедури банкрутства.

Трудові відносини. КзПБ як кодифікований акт містить поряд із процедурними нормами також матеріальні норми різних галузей права. До таких норм належать норми трудового права. Вони мають місце там, де боржником виступає юридична особа чи громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності. Банкрутство – це такий фактор, який безпосередньо зачіпає інтереси працівників підприємства, тому законодавець урахує цей чутливий момент шляхом правового регулювання особливостей, які мають місце у трудових відносинах під час процедури банкрутства боржника.

Для цього законодавець включив до КзПБ низку норм, які прямо чи опосередковано регулюють трудові відносини.

Це, зокрема, норми про:

- представника працівників боржника (ст. 1);
- підсудність спорів про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі посадових і службових осіб боржника (ч. 2 ст. 7);
- припинення повноважень посадових осіб виконавчого органу боржника за неправомірні дії у процедурі розпорядження майном (ч.ч. 2, 3 ст. 40);
- непоширення дії мораторію на виплату заробітної плати (ч. 5 ст. 41);
- звільнення членів виконавчого органу (керівника) боржника при введенні процедури санації (ч. 4 ст. 50);

– право керуючого санацією укладати від імені боржника трудові договори (ч. 5 ст. 50);

– необхідність керуючого санацією на період санації виступати представником сторони (власника) в колективному договорі (ч. 6 ст. 50);

– звільнення працівників боржника, які не можуть бути задіяні у процесі виконання плану санації (ч. 2 ст. 51);

– порядок узгодження керуючим санацією звільнення працівників боржника (ч. 4 ст. 51);

– повідомлення ліквідатором працівників боржника про звільнення та його здійснення (ч. 1 ст. 61);

– задоволення в першу чергу заборгованості із заробітної плати, гарантійних і компенсаційних виплат працівникам банкрута (ч. 1 ст. 64).

Необхідно зазначити, що низка наведених норм містилася ще в Законі про банкрутство в редакції від 14 травня 1992 року [6], зокрема про звільнення ліквідатором працівників боржника.

Закон про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом (далі – Закон про банкрутство) в редакції від 30 червня 1999 року [7] включив норми, які стосувалися: поняття представника працівників боржника; непоширення дії мораторію на виплату заробітної плати; звільнення працівників боржника у процедурі санації тощо.

Закон про банкрутство в редакції від 7 березня 2002 року [8] додав норми про: відсторонення судом керівника боржника від посади за неправомірні дії у процедурі розпорядження майном; укладання керуючим санацією трудових договорів тощо.

Закон про банкрутство в редакції від 22 грудня 2011 року [9] закріпив норми щодо: укладання керуючим санацією колективних договорів; задоволення в першу чергу заборгованості із заробітної плати, гарантійних і компенсаційних виплат працівникам банкрута; підсудності спорів про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі посадових і службових осіб боржника тощо.

КзПБ загалом зберіг більшість норм, які регулюють трудові відносини. Деякі норми він редакційно привів у відповідність із чинною нормативною базою, яка регулює корпоративні відносини. Це стосується, зокрема, припинення повноважень посадових осіб виконавчого органу боржника за неправомірні дії у процедурі розпорядження майном.

Поява деяких трудових норм була обумовлена неправомірною поведінкою посадових осіб боржника, які, зловживаючи своїми правами, перешкоджали роботі арбітражного керуючого та суду. Були випадки, коли такі особи вчиняли маніпуляції із заробітною платою, штучно підіймаючи її розмір, щоб надалі контролювати процедуру банкрутства їхнього підприємства. Для цього керівники ініціювали спори між своїми працівниками та вирішували їх у судах загальної юрисдикції. Потім, маючи «на руках» судові рішення з астрономічними розмірами заборгованості із заробітної плати, вимагали від суду, який розглядав справу про банкрутство, визнавати грошові вимоги працівників.

Ураховуючи зазначене, законодавець не випадково змінив підсудність спорів зі стягнення заробітної плати, передавши їх до суду, який розглядає справу про банкрутство боржника.

Не менш цікавою є історія появи норми про підсудність спорів про поновлення на роботі посадових і службових осіб боржника.

Зокрема, одне велике підприємство більше десяти років перебувало у процедурі ліквідації, хоча за законом, який був чинний на той час, максимальний строк цієї процедури становив півтора року. Ліквідатор не в змозі був завершити процедуру.

Проблема полягала в тому, що він ніяк не міг звільнити керівника та головного бухгалтера підприємства. Щоразу,

коли арбітражний керуючий звільняв посадових осіб, вони невдовзі знову поновлювалися на роботі на підставі рішення суду загальної юрисдикції. Такий судовий пінг-понг, цілком природно, не міг продовжуватися безкінечно.

Потрібно відмітити, що зміна підсудності зазначених спорів пішла на користь процедури банкрутства, і всі ці історії залишилися в минулому.

Якщо проаналізувати перелік норм, які регулюють трудові відносини у процедурі банкрутства, то їх можна поділити на дві основні групи.

Перша група норм стосується гарантій прав працівників у процедурі банкрутства.

Таку ж позицію займають О. Руданецька та Л. Хомко. Вони вважають, що законодавство про банкрутство у сфері захисту прав працівників містить певні інституційні гарантії [10, с. 141].

При цьому деякі норми неоднозначні. З одного боку, вони мають суто трудову природу, а з іншого – виключно конкурсному процесу в Україні. І цей процес, як свідчать останні зміни до законодавства, продовжується й нині.

Друга група норм має превентивний характер та направлена на протидію зловживанню правами посадовими особами боржника. Ці норми однозначно мають дуалістичний характер, оскільки були вироблені у процесі еволюції конкурсного процесу в Україні. І цей процес, як свідчать останні зміни до законодавства, продовжується й нині.

Яка майбутня доля норм, що регулюють трудові відносини у процедурі банкрутства? Тут варіантів може бути два. Перший, це коли норми залишаться в КЗпБ там, де вони є, тобто розміщені по всьому Кодексу. Такий підхід виявляється більш зручним для застосування. На сьогодні, у зв'язку з невеликою кількістю таких норм, це виправдано. Але за деякий період часу, коли виникне необхідність формування окремого кодексу з процедур банкрутства юридичних осіб, не виключено є варіант розміщення всіх трудових норм у вигляді цілої глави книги. Можна також запропонувати назву цієї глави: «Особливості регулювання трудових відносин працівників боржника».

Адміністративні відносини. Адміністративні відносини у процедурі банкрутства насамперед проявляються в діяльності арбітражного керуючого. Вважається, що робота арбітражного керуючого, після його призначення судом як відповідної процесуальної фігури, регулюється процедурними нормами.

Частково це так. Але більшість елементів його правового статусу хоча й окреслені процесуальною нормою, за своєю суттю є адміністративними. Взяти, до прикладу, ст. 12-1 КЗпБ, яка присвячена запиту арбітражного керуючого. Цей запит адресується органам державної влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам та стосується інформації щодо майна та майнових прав боржника. За відмову в наданні такої інформації передбачено відповідальність.

Як це узгоджується із правовим статусом звичайного учасника справи про банкрутство?

Чи може арбітражний керуючий делегувати своє право на звернення представнику – скажімо, адвокату?

Безумовно, у деяких випадках, коли посадова особа зазначених суб'єктів відмовляється виконувати вимоги арбітражного керуючого, включається в роботу суд, який призначив його у відповідну справу про банкрутство. Наслідком такого втручання буде судове рішення про обов'язок посадової особи надати інформацію та про її відповідальність за протидію роботі арбітражного керуючого.

Але такі відносини між судом та арбітражним керуючим мають характер адміністративних.

У звичайного учасника справи про банкрутство, скажімо, конкурсного кредитора, зовсім інший правовий статус, у деяких випадках він навіть збігається із правовим статусом позивача в позовному провадженні.

Як зазначалося вище, арбітражний керуючий – це не тільки учасник справи, а помічник суду, наділений відповідними повноваженнями органу адміністративного управління.

Тобто арбітражний керуючий є суб'єктом адміністративно-правових відносин, адміністративна правосуб'єктність якого закріплена у ст. 12 КЗпБ.

Такі функції арбітражний керуючий виконує особисто, оскільки він при цьому виступає суб'єктом владних повноважень, тому, відповідно, не може їх делегувати іншим особам, у тому числі адвокатам.

Хоча тут може виникнути запитання: а якщо арбітражний керуючий виконує повноваження керівника боржника, то він теж не може делегувати свої повноваження щодо діяльності боржника – юридичної особи?

У цій ситуації арбітражний керуючий, скажімо, ліквідатор, виступає як орган управління юридичної особи й може делегувати повноваження щодо прав та обов'язків цього боржника. Свої повноваження ліквідатора як суб'єкта владних повноважень, які закріплені у ст. 61 КЗпБ, він виконує особисто та не може передавати іншим особам.

Більше того, на вимогу суду він надає інформацію щодо проведення ліквідаційної процедури (ч. 5 ст. 61 КЗпБ).

Е. Деркач, Т. Коломоець, Г. Самойленко справедливо зазначають, що «...обсяг повноважень арбітражного керуючого охоплює адміністративні (публічно-владні), господарські чи цивільні та судові (процесуальні) повноваження. При цьому від характеру повноважень залежить і поведінка арбітражного керуючого у відповідних правовідносинах» [11, с. 318].

Тобто ми бачимо, що адміністративні відносини, які виникають у діяльності арбітражного керуючого, тісно переплітаються із процесуальними, інколи, можна сказати, створюючи єдиний сплав. Водночас хоча на адміністративні відносини і впливають процесуальні норми, все-таки вони зберігають самостійний характер.

Нерідко в судових процесах можна спостерігати звітування про свою діяльність, зокрема як ліквідатора, не арбітражними керуючими, а їхніми представниками – адвокатами. Такий підхід протирічить ст.ст. 12, 61 КЗпБ, у яких закріплено правовий статус арбітражного керуючого та, відповідно, ліквідатора як суб'єкта владних повноважень.

Це рівносильно тому, якби замість судді процес вів би його адвокат.

З огляду на зазначене відповідальність за свою роботу несе особисто арбітражний керуючий, а не адвокат разом з арбітражним керуючим.

Все це свідчить про те, що у ст. 12 КЗпБ, яка регулює правовий статус арбітражного керуючого, частину першу потрібно доповнити новим абзацом такого змісту: «Арбітражний керуючий є суб'єктом владних повноважень, адміністративна правосуб'єктність якого зазначається у відповідних статтях цього Кодексу».

Відносини відповідальності за порушення законодавства про банкрутство (неплатоспроможність). Цивільна, адміністративна та кримінальна відповідальність

Банкрутство як економічний феномен не виникає на голому місці. Воно накопичується у фізичній чи юридичній особі роками, щоби в останню мить призвести до фінансового краху.

У цей момент посадові особи боржника – комерційного суб'єкта або сама фізична особа – боржник роблять усе необхідне, щоби вивести залишкові активи з-під контролю кредиторів. Нерідко, щоб заплутати або зробити неможливим майбутню роботу арбітражного керуючого, зазначені суб'єкти знищують фінансові та бухгалтерські документи. Це типові явища напередодні ініціювання процедури банкрутства (неплатоспроможності). Щоби допомогти кредиторам боротися із зазначеними проблемами

конкурсний процес виробив якісні механізми боротьби та протидії. Багато із цих правових інструментів і механізмів мають адміністративний чи кримінальний складник. Як це узгоджується із самим конкурсним процесом, який, на перший погляд, повинен регулюватися господарським (комерційним, цивільним) процесом?

Відповідь дуже проста. Конкурсний процес із самого початку формувався як комплексний, включаючи норми різних галузей права, у тому числі й ті, які сьогодні називаються адміністративними та кримінальними.

Однак в Україні конкурсний процес формувався чомусь в основному односторонньо. Він був розрахований на господарські суди та, відповідно, регулювався нормами господарського (арбітражного) процесу. Це, на жаль, зіграло злий жарт – підприємствам стало економічно привабливо роками перебувати у процедурі банкрутства та не оплачувати борги кредиторам. При цьому посадові особи боржника-підприємства не несли жодної кримінальної відповідальності за свої дії, які призводили до збитків у кредиторів.

Але так довго тривати не могло. І законодавець почав робити перші кроки в бік формування повноцінного конкурсного процесу, який відповідав би його суті та основному призначенню. Відповідно до Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 9 січня 2025 року № 4196-IX [12] КзПБ було доповнено ст. 9-1 щодо відповідальності за порушення законодавства про банкрутство. Хоча зазначена норма поширюється на юридичних осіб – боржників, тим не менше, не виключається можливість застосування цих приписів також стосовно фізичних осіб – боржників. Вказана стаття диференціює відповідальність на цивільно-правову, адміністративну та кримінальну, вона частково містить перелік правопорушень, за які передбачається відповідальність, а саме: фіктивне банкрутство, приховування банкрутства, умисне доведення до банкрутства та незаконні дії у разі банкрутства.

Цивільна відповідальність, яка у процедурі банкрутства має спеціальну (особливу) направленість, застосовується у вигляді солідарної відповідальності – за несвоєчасне ініціювання процедури банкрутства (ч. 6 ст. 34 КзПБ), та у вигляді субсидіарної відповідальності – за доведення до банкрутства (ч. 2 ст. 61 КзПБ).

При цьому для застосування такої відповідальності, скажімо, до посадових осіб органів управління боржника необхідна наявність у їхніх діях делікту, тобто складу правопорушення.

Деякі вчені висловлюють думку, що інститут визнання недійсними правочинів та спростування майнових дій, учинених боржником на шкоду собі та кредиторам (ст. 42 КзПБ), також належить до видів цивільної відповідальності [13, с. 106].

Такий підхід не можна назвати правильним. На жаль, автори не знайомі із правовою природою цього інституту конкурсного процесу, який має давнє історичне коріння. Зазначений інститут за своєю суттю є одним із традиційних заходів конкурсного процесу. Він побудований у такий спосіб, щоб з метою максимального поповнення конкурсної маси боржника якомога більше спростити порядок спростування всіх майнових дій боржника. Тут не потрібно доводити вину боржника чи кредиторів, направлену на завдання шкоди кредиторам, як того вимагають деліктні правовідносини. Для цього інституту застосовується так званий підозрілий період вчинення правочину. І якщо боржник у цей період, зокрема, подарував певну річ, то незалежно від того, який мотив був у нього, правочин буде визнаний недійсним, а майно, відповідно, повернеться до конкурсної маси.

Що стосується появи норми, нехай декларативного характеру, щодо видів адміністративної та кримінальної

відповідальності за порушення законодавства про банкрутство, то це не випадково, а цілком природно.

Норми про зазначені види відповідальності в конкурсному процесі в його історичному розвитку завжди йшли поруч із процедурними. Тому це перший крок законодавця до створення майбутнього окремого розділу КзПБ, присвяченого відповідальності у сфері банкрутства (неплатоспроможності).

Кримінальна відповідальність, як зазначалося вище, є невід'ємною частиною конкурсного процесу.

До речі, у Франції норми, які регулюють кримінальну відповідальність за злочини у сфері неспроможності, згруповані у вигляді окремого структурного розділу *Code de commerce*, хоча також існує кримінальний кодекс – *Code penal* [14]. Аналогічна ситуація також в Англії. Там кримінальній відповідальності у сфері неспроможності присвячено цілий структурний розділ в *Insolvency Act 1986* [15].

Тобто ми бачимо, що в цих країнах норми, які регулюють кримінальну відповідальність за порушення законодавства про неспроможність, розміщені у спеціальних нормативно-правових актах, які регулюють конкурсний процес.

В Україні законодавець теж рухається таким шляхом.

Згодом практика напрацює нові підстави для застосування цієї відповідальності з урахуванням сучасних реалій. Наприклад, за безпідставну превентивну реструктуризацію; за зловживання правами у справі про банкрутство; за формування безпідставної кредиторської заборгованості; за протидію роботі арбітражного керуючого чи суду тощо.

Крім санкцій, у цьому розділі потрібно передбачити певні правові механізми та інструменти протидії створенню боржником умов неможливості проведення процедури банкрутства. До таких заходів необхідно відносити, зокрема, арешт, розшук, примусовий привід до суду посадових осіб боржника, виїмку бухгалтерської документації тощо. Правом застосування цих заходів потрібно наділити суд, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство. Тільки за допомогою всіх зазначених заходів, у тому числі відповідальності, можна підвищити ефективність процедури банкрутства.

Резюмуючи викладене, доходимо таких висновків.

1. Наголошено на наявності суміжних відносин, які є складниками предмета правового регулювання та направлені на функціонування процедури банкрутства.

2. Обґрунтовується, що конкурсний процес – це не частина господарського процесу з певними особливостями. Конкурсний процес – це самостійний судовий процес, який має свої форму та характер із властивими для нього рисами. Те, що в Україні він історично склався під «дахом» господарського процесу, не робить його автоматично частиною цього процесу.

3. Доводиться необхідність розміщення процедурних норм у КзПБ у вигляді окремої книги. У цій книзі потрібно передбачити загальні процесуальні норми, які поширюватимуться на всі види проваджень, у тому числі на відокремлене позовне, а також спеціальні, сфера дії котрих охоплюватиме виключно процедури банкрутства.

4. Аргументується поділ норм, які регулюють трудові відносини у процедурі банкрутства, на дві основні групи. Перша група норм стосується гарантій прав працівників у процедурі банкрутства, друга – має превентивний характер та направлена на протидію зловживанню правами посадовими особами боржника.

5. Доводиться, що адміністративні відносини, які виникають у діяльності арбітражного керуючого, тісно переплітаються з процесуальними, інколи створюючи єдиний сплав. Водночас хоча на адміністративні відносини і впливають процесуальні норми, все-таки вони зберігають самостійний характер.

6. Наголошено, що конкурсний процес із самого початку свого історичного розвитку формувався як комп-

лексний, включаючи норми різних галузей права, у тому числі адміністративні та кримінальні. Однак в Україні конкурсний процес був розрахований на господарські суди та, відповідно, регулювався нормами господарського (арбітражного) процесу. Унаслідок цього підприємствам стало економічно привабливо роками перебувати у процедурі банкрутства та не оплачувати борги кредиторам. Посадові особи боржника-підприємства не несли жодної кримінальної відповідальності за свої дії, які призводили до збитків у кредиторів.

7. Підтримується позиція законодавця щодо розміщення норм про цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення законодавства про банкрутство в КзПБ. Пропонується в майбутньому створити в цьому Кодексі окремий розділ, присвячений відповідальності у сфері банкрутства (неплатоспроможності), у якому, крім санкцій, передбачити певні правові механізми та інструменти протидії створенню боржником умов неможливості проведення процедури банкрутства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс України з процедур банкрутства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
2. Поляков Р. Проблеми формування галузі права та законодавства про банкрутство (неплатоспроможність). *Право України*. 2024. № 1. С. 141–155.
3. Поляков Б.М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2011. С. 560.
4. Бутирський А.А., Бутирська І.А. Застосування окремих норм Господарського процесуального кодексу України у справі про банкрутство. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. Ч. 1. С. 356–360. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/56.pdf>
5. Дутка В.В. Процесуальні особливості розгляду справ про банкрутство. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 176–178. URL: http://lsei.org.ua/10_2023/41.pdf
6. Про банкрутство : Закон України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19920514#Text>
7. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 30 червня 1999 р. № 784-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19990630#Text>
8. Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» : Закон України від 7 березня 2002 р. № 3088-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3088-14/ed20030611#Text>
9. Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» : Закон України від 22 грудня 2011 р. № 4212-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4212-17/ed20130118#n2>
10. Руданецька О.С., Хомко Л.В. Особливості звільнення працівників у процедурі банкрутства: міжнародне та національне правове регулювання. *Наше право*. 2022. № 1. С. 137–143. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4373/1/Хомко2.pdf>
11. Деркач Е.М., Коломоець Т.О., Самойленко Г.В. Процедура банкрутства як інструмент для рейдерського захоплення суб'єктів господарювання. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 2. С. 312–321. URL: http://pravoisusilstvo.org.ua/archive/2024/1_2024/part_2/49.pdf
12. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 9 січня 2025 р. № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#n266>
13. Левшина Я. Види відповідальності у процедурі банкрутства. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 105–108.
14. Поляков Р.Б., Поляков Б.М. Особливості відповідальності у сфері неспроможності у Франції. *Право і суспільство*. 2025. № 4. Т. 2. URL: http://pravoisusilstvo.org.ua/archive/2025/4_2025/part_2/41.pdf
15. Поляков Р.Б. Кримінальна відповідальність у сфері неспроможності (банкрутства) в Англії. *Право і суспільство*. 2025. № 3. Т. 2. С. 615–628. URL: http://pravoisusilstvo.org.ua/archive/2025/3_2025/part_2/86.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025